

ХОРОВИЙ ДИРИГЕНТ В СУЧАСНОМУ МИСТЕЦЬКОМУ ПРОСТОРІ: МІЖ ПРОФЕСІЙНОЮ ТРАДИЦІЄЮ ТА ХУДОЖНІМИ ІНСАЙТАМИ

Бондар Є. М.

ВСТУП

Все, що ми визначаємо терміном «сучасне» постає надзвичайно складним для аналізу та обговорення. Особливо, якщо розумієш це поняття як все те, що «су-часне» тобі, тобто проявляється саме в твоєму життєвому полі чи дотичне до нього, існує тут і зараз. По-перше в історичному контексті ще немає уявлення про те: чи явище, яке розглядаєш, є дійсно тенденцією чи хвилиним проявом? По-друге, все, що знаходиться в єдиному (з дослідником) часовому просторі важко підлягає панорамному огляду саме через «близкість» подій. Але саме ці вищеперераховані обставини роблять цей процес таким цікавим: можна зануритись до найменших подробиць, можна максимально наблизитись і порівняти із звичним і усталеним, зрештою, можна розмірковувати над перспективою і намагатись зазирнути за обрій. А для диригента це надзвичайно важливі якості: бути обізнаним в традиції, вміти аналізувати та порівнювати, мати перспективне мислення, бути в часі і разом з часом, сміливо зазирати в майбутнє.

Якщо остання третина ХХ століття в хоровому мистецтві відкрила всі шлюзи і пройшла під умовним девізом «здивуй мене!», то перші два десятиліття ХХІ століття, на наш погляд, не тільки продовжили цей напрямок, але до того ж віртуалізація суспільства увімкнула новий важіль – «зацікав мене!» і як один з наслідків, зокрема для віртуальних проєктів – «залучи мене!». Хорова творчість отримала раніше неможливий діапазон:

1) максимальне поле для втілення професійної традиції (в жанровій сфері – від системної регентської справи в богослужбовому ритуалі до проєктної хорової діяльності і проєктних конкурсних виступів; у формах роботи – від камерних хорів до хорової капели і далі до шоу-хорів; у виконавсько-стильовому ракурсі від єдиної співацької манери до універсальних вокально-хорових можливостей і т.д.);

2) необмежений простір для творчого експерименту із його виходами на явища художньо-стильового синтезу, і підкреслене значення імпровізаційності, як частково-інтуїтивного творчого рішення, або скажімо інакше – художньо-творчого інсайту (за термінологією Карла Бюлера).

Разом з тим, саме цей творчий діапазон сформував необхідність осмислення тих явищ, що вже мають місце, перспектив розвитку хорової творчості, нового осмислення постагі хорового диригента в мистецьких реаліях сучасної України.

1. «Ситуація невизначеності» як відправна категорія в розумінні сучасного мистецького простору

В статті вченого-психолога С.Хілько за 2016 рік знаходимо: «професійна діяльність /.../ є не тільки засобом існування, а й домінуючою сферою розвитку і самореалізації особистості, здатної ефективно діяти в сучасних умовах. А сучасний світ сьогодні можна охарактеризувати як достатньо некерований, недетермінований, непередбачуваний та невизначений, і здійснення будь-якої творчої професійної діяльності пов'язане як із зовнішньою невизначеністю (соціальні, політичні, економічні проблеми суспільства), так і з внутрішньою (пошук сенсу діяльності, знаходження чітких, визначених критеріїв діяльності)»¹.

«..Збільшення темпу сучасного життя та обсягу отриманої інформації, віртуалізація суспільства, зміни у соціальному житті, зростання невизначеності як у професійному середовищі, так і в повсякденному житті»² ; «ситуація з невідомими змінними, або відносна неясність того, що відбувається» та «наявність неповної інформації щодо того, що відбувається тут і зараз в умовах необхідності прийняття рішення» (Є. Крінчік)³ і т.д. Все це є науковим поясненням терміну «ситуація невизначеності» в галузі психології. В менеджменті ситуація невизначеності характеризується тим, що вибір дії за звичною нам або традиційною схемою, – а саме конкретний план дій – може зумовити будь-який

¹ Хілько С.О. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів/ URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v1/i45/27.pdf>

² Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. Scientific Journal «ScienceRise» № 3/1(20)2016. С. 41.

³ Хілько С.О. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v1/i45/27.pdf>

результат із певної множини варіантів, а ймовірність впливу випадкових факторів невідома.

Спираючись на теорію інформації Р. Карнапа та І. Бар-Хіллела, ми можемо вказувати на те, що «невизначеність» є найбільш інформативною⁴, бо розширює багато потенційних можливостей, це простір смислів і значень, також вона є джерелом творчості, відкриттів і винаходів нового, невідомого і оригінального, а негативні емоційні стани в умовах невизначеності відображають неможливість іти задалегідь відомим і зрозумілим шляхом, неможливість обрати єдине вірне рішення чи концепцію, розгубленість при необхідності оцінювати нові явища. Певну підтримку цієї думки знаходимо і в інших дослідженнях, де підкреслюється, що в культурі існують спеціальні механізми збільшення невизначеності, метою чого є підвищення творчого потенціалу митців⁵.

Творчий потенціал митця, його активність «регулюється мірою співвіднесення довіри до себе та оточуючого світу, соціального і предметного». Іншою мовою важливим аспектом постає той процес, коли митець – диригент – «авансує» собі довіру для продовження творчої діяльності у наперед невизначеній ситуації. «Ця якість обдарованої особистості у психологічній науці позначається як толерантність до ситуації невизначеності, творча воля. У ній відображається ціннісне ставлення до власної творчості, яка дозволяє людині реалізовувати смисл власного життя»⁶.

Все перелічене, на наш погляд, досить повно характеризує те, що відбувається в нашій хорovій творчості станом на сьогодні. Тут найбільшу «ситуацію невизначеності» як для композитора, так і для виконавця і для слухача – склали 1) суспільно-соціальне поле, пов'язане із військовою агресією проти України, адже митці зіткнулись з неможливістю планувати діяльність, розуміти кількісний та якісний склад виконавців на певний час виступу чи проекту і т.п.; 2) відкритість до будь-яких кроків і взаємодій. Ситуація невизначеності, передбачає, що в момент вибору – в

⁴ за В. Брюшинкіним (послідовником логічної теорії інформації Р. Карнапа та І. Бар-Хіллела), чим більше відповідає повідомлення уявленню, що ми маємо про предмет (почуття, емоції, стан), тим меншою є його інформативність». Бондар Є. Сучасна хорова творчість: інтонаційно-експресивний вимір : монографія. Одеса: Астропринт, 2018. С. 103.

⁵ Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. Scientific Journal «ScienceRise» № 3/1(20)2016. С. 42.

⁶ Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. С. 120.

нашому випадку творчого вибору – неможливо зрозуміти, який варіант буде більш результативним, або вдалим, або, мовою мистецтва, більш вражаючим та художньо переконуючим. Вдалим буде спеціальне акустичне розташування хору? Чи залучення відеоряду? Чи хореографії? Чи інсталяції? Зробити віртуальний хор чи хоровий кліп? І цей ряд можна продовжувати достатньо довго.

Ситуація невизначеності і типи ставлення до неї були предметом наукового дослідження відомого українського вченого-психолога П. В. Лушина та його учнів та послідовників А. Гусева та С. Хілько⁷. У своїх роботах П. В. Лушин розглядає декілька типів ставлення до невизначеності, серед яких інтолерантне і толерантне, пасивне і активне, утилітарне. Зокрема, пропонується, що у своєму ставленні до невизначеності і певного хаосу людей можна розподілити на кілька груп:

- «пасивний» тип ставлення – люди, які страждають від невизначеності;

- «активний» або «регламентуючий» тип ставлення – ті, хто вступає в боротьбу з нею, привносячи в своє життя максимум визначеності, регламентації в рамках існуючих схем і стандартів;

- «утилітарний» тип ставлення, який у загальнопсихологічних термінах може бути позначений як «толерантний до невизначеності» – ті, хто приймають невизначеність як неминучість, адаптуються, використовують її переваги. Саме цей останній тип на думку психолога відзначається позитивним емоційним тоном, цікавістю і пошуковою активністю, грою фантазії, породженням нових смислів, азартом, що приводить до перетворення ситуації невизначеності в творче поле.

Таким чином, ситуації невизначеності розглядає як перехідні стани, що можуть спонукати людину переживати позитивні емоції в нових неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрозу, а як такі, що кидають виклик. Нам також імпонує позиція А. Гусева⁸, який вбачає в ситуаціях невизначеності резерв

⁷ Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07 / Гусев Андрій Ігоревич. – К., 2009. – 233 с.

Lushyn, P., & Borrelli, S. ([2003]). Rediscovery of EMDR: In search of a rationale. The EMDR Practitioner. URL: <http://www.emdr-practitioner.net> on 12/27/2008.

Хілько С.О. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jm/v1/i45/27.pdf>

⁸ Гусев А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07 / Гусев Андрій Ігоревич. – К., 2009. – 233 с.

різноманітних шляхів розвитку особистості та становлення нової ідентичності. Підтвердження всіх цих тез знайдемо, якщо спробуємо проаналізувати практичну діяльність хормейстерів, зокрема в Україні, останнього періоду. За нашими спостереженнями велика кількість диригентів поставилась до нової ситуації як до виклику. І досить швидко в наше сьогодення увійшли поняття про мистецький та хоровий проєкт, неймовірного поширення отримав віртуальний хор, з'явилися онлайн– та віртуальні– концерти тощо. То яка ж в цьому новому просторі роль диригента-хормейстера?

2. Сучасні тенденції у виконавській сфері хорової творчості

Серед провідних тенденцій у виконавській сфері ще у допандемійний і довоєнний період ми визначали такі⁹:

а) тяжіння до пошуку нових сенсів, нових виконавських версій у прочитанні будь-яких хорових жанрів;

б) розширення функцій хористів від ролі співака-хориста до виконавця-актора, учасника сценічного дійства; підкреслення ролі виконавця як впевненого співавтора художнього тексту твору;

в) подолання загальної статичності хору та тяжіння до театралізації;

г) «гру з жанром» (наприклад: високоякісне вокально-хорове відтворення-імітація оркестрової музики) та «гру зі стилем» або «гру в стиль», де виступ колективу демонструє володіння стилістичними тонкощами музики різних напрямків, діалог співацьких шкіл та вокальних манер тощо.

Оглядовий аналіз діяльності сучасних нам і успішних хорових та вокально-хорових колективів довів наявність та різноплановість надзвичайно цікавих інтерпретативно-стильових прийомів та диригентських стратегій:

а) з одного боку тяжіння до аутентичності виконання, занурення у певну стилістику (згадаємо хор проєкту «Musica sacra Ukraina: партесний вимір»¹⁰ під орудою Наталії Хмелевської), а з іншого – відмову від «чистоти» вокально-хорових стилів, а також залучення прийомів побутового звуковидобування (нагадаю «Співомовки» Ю. Алжнева у виконанні камерного хору «Київ» під орудою М.

⁹ Бондар Є.М. Художньо-стильовий синтез як феномен сучасної хорової творчості : монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 388 с.

¹⁰ Musica sacra Ukraina : Онлайн презентація запису українських партесів URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ohCg23np9eU> (дата доступу 28.12.2023).

Гобдича, де знайшли застосування і академічний спів і народна манера, і викрики, і побутовий розмовний діалог);

б) підкреслення жанрових модальностей, які дозволяють диригенту виступати активним співавтором у творенні Художнього Тексту твору в залежності від виконавської редакції, умов виконання, складу виконавців тощо (Звернемо увагу на виконання твору Арне Мелнаса «Aglepta» дитячим хором «Solo musica»¹¹ під керівництвом автора статті. Тут у співпраці з хореографом на наш погляд вдалось досягнути рівня театрального-хорового етюду або невеликої вистави; також пригадаємо прем'єру опери-містерії «Різдвяне дійство» Л. Дичко в Одеській опері¹², де постановочній групі на чолі з диригентом Валерієм Регрутом та режисером Оксаною Тараненко вдалось фактично стерти межі між ораторією, оперою, дійством-вертепом);

в) презентацію записаного та електронно обробленого нашарування голосів як вид нової творчості, що руйнує самі витоки та сутність хорової творчості (згадаємо для прикладу диптих І. Алексійчук «Потойбічні ігри» (2008) – містерію-дійство на вірші Олени Степаненко для жіночого хору a cappella, електронного запису, варгана, діджеріда та ударних або «Requiem-quartet» Є. Петриченка для флейти, скрипки, віолончелі, фортепіано та фонограми автентичного співу (2007) або твір К. Штокхаузена «Unsichtbare Chöre» (Невидимі хори) для 16-канального запису хору a cappella і відтворення 8– або 2-контактного роз'єму¹³; та аудіоінсталяцію Жанет Кардіфф «Forty Part Motet», де канадська мисткиня представляє мотет 16 століття Томаса Таллі: сорок записаних окремо голосів програвалися через таку ж кількість колонок, розставлених по концертному залу¹⁴);

г) взаємодію академічних (хорового, театрального, хореографічного) та відносно нових (кінематографічного, світлового, медійного) видів мистецтва (наприклад, вкажемо на один з перших хорових кліпів – Кирие Уусберга Пярта у творчому доробку житомирської

¹¹ Arne Melnas «Aglepta» – «Solo musica» (Odesa)ю URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8nBAalaGgfE> (Дата доступу 28.12.2023).

¹² Л. Дичко – опера «Різдвяне дійство». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z4w31vozCю> (Дата доступу 28.12.2023).

¹³ Karlheinz Stockhausen Unsichtbare Chöre . URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LpGZMPDpkME> (Дата доступу 28.12.2023).

¹⁴ Janet Cardiff and ther Forty Part Motet. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=38ORiaia9r8> (Дата доступу 28.12.2023).

«Ореї»¹⁵ під керівництвом Ол. Вацека або згадаємо рекламний ролік Honda Civic зі звуковою доріжкою в озвучуванні великого хору а capella ¹⁶);

д) застосування комп'ютерних програм та співпраця з звукорежисерами як нова альтернативна реальність творення і буття творів для ансамблевого та хорového виконання (йдеться не лише про можливість створювати нові звуки чи ілюзію живого звучання, але й трансформувати звуки записані з живого звучання, інтегруючи ці звуки в композицію або живий виступ. Моїм безсумнівним фаворитом в цій галузі є вокальна формація «The swingle singers». У своїх живих виступах та відеокліпах вони створюють справжній звуковий живопис: перед слухачем постають справжні звукові картини, створені людським голосом і майстерністю звукорежисера¹⁷);

є) використання інтернет-простору як нової концертної та конкурсної платформи з доступом 24/7.

Ці тенденції є актуальними й зараз і можемо їх визначити як глобальні світові тенденції в сучасному нам мистецькому просторі.

Що стосується особливостей сценічної репрезентативності творів в сучасній хоровій творчості, то проведений аналіз музикознавчих джерел та виконавських презентацій останніх років дозволяє говорити про багатоскладову структуру, характерну для музично-театральних постановок (вистав), а саме:

- авторський задум,
- диригентське і режисерське бачення-прочитання,
- вокально–акторське втілення,
- художнє оформлення (костюми, декорація, реквізит, світло)
- і відповідна слухацька (глядацька) реакція.

Крім того, до категорії «автор» в сучасному творчому просторі можна відносити не тільки особистість композитора, але всі безпосередні учасники художньо-інтонаційного процесу отримують певну роль співавтора. Що ж до взаємодії та «включеності» інших видів мистецтв та їх складових (хореографія, відео-арт, театр і т.д.) у формуванні кінцевого продукту – художнього твору, мистецького проєкту тощо, то його можна розглядати відповідно до параметрів:

¹⁵ Орея Kyrie URL : <https://www.youtube.com/watch?v=uEGQkHl6FtE> (дата доступу 28.12.2023).

¹⁶ Honda Civic URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ke9XrrsU4WU> (дата доступу 28.12.2023).

¹⁷ The swingle singers musica video Piazzola «Libertango» URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-uiG5jJavTU> (дата доступу 28.12.2023)

співвідношення (рівновага, зсув, конфлікт); функціональність (ілюстрація, вираз, заперечення); «включеність» і пріоритетність¹⁸.

Здавалося б, що вказаний діапазон сучасної хорової творчості є настільки значним, що заявлений на початку умовний девіз початку XXI століття як «зацікав мене!» може працювати великий проміжок часу. Але суспільні світові події останніх років, а особливо війна в нашій країні, поставили, насамперед, для українських діячів хорового мистецтва нові виклики.

Ще декілька років тому ми вказували на надзвичайне розширення виконавської палітри в хоровій творчості, вказували на певні зміни у функціях учасників творчого процесу. Але сьогодні, а особливо що стосується українського хорового мистецтва, можна сказати так: змінилося все і для всіх. А саме:

1) Хорові колективи втратили більш-менш сталий склад виконавців (з одного боку це пов'язано з евакуацією людей, з іншого – з тим, що в деякі міста приїхали висококваліфіковані хористи, музиканти і поповнили склад творчих колективів, але знов таки, не ясно на який проміжок часу);

2) Всі колективи в пандемійний період і більшість колективів у воєнний час втратили сам факт системної колективної репетиційної роботи, а тим більше концертної або конкурсної;

3) З огляду на всі вищезначені причини, а також враховуючи високу вірогідність змін (роботу транспорту, суб'єктивні людські обставини, економічні важелі тощо) не можливо планувати за звичним принципом роботу колективів, наприклад на рік;

4) Зазнали значних змін і функції учасників процесу:

– керівник хору повинен проявляти себе як багатогранний поліспеціаліст: вже відомі функції – диригент, хорист, аранжувальник, режисер, продюсер, менеджер, постановник, поповнюють нові – звуко та відеорежисер, іноді монтажер, а ще менеджер і навіть в чомусь психолог;

– хорист, окрім того, що має володіти не тільки певною вокально-хоровою технікою, навиками співу у кількох манерах, акторською майстерністю, але ще має володіти технічними навичками запису партії (враховуючи акустичні особливості приміщення, технічні властивості своєї техніки тощо), навичками аналізу та самостійного виправлення виконавських та технічних помилок;

¹⁸ Докладніше див. тут: Бондар С.М. Художньо-стильовий синтез як феномен сучасної хорової творчості : монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 388 с.

– в умовах створення віртуальних хорів всі виконавці залишаються без організуючого та енергетичного впливу диригента, фактично сам на сам із своїм голосом, артистизмом, професіоналізмом;

– в тих самих дистанційних умовах диригент де-факто має можливість лише індивідуальних репетицій як результативних зусиль, а функція творення художнього тексту з одного боку розтягується від окремих репетицій-тренінгів до технічного зведення голосів, а з іншого – переміщується з площини часово-просторового і творчо-імпровізаційного «тут і зараз!» в явище «коли завгодно!» – фіксованої на будь-якому носії презентації вже готового продукту;

– якщо зосередити увагу на тому, що стосується прямої трансляції, концертів в запису, або формування віртуальних хорів за зразком Е. Вітакра, то глядач матиме справу з екраном, і хорове мистецтво, таким чином, виявляється в одному ряду з іншими об'єктами екранної культури. Потенційно, якщо глядач зможе впливати на хід цього концерту, або хорової вистави то, можливо, виникне новий виконавський синтез-жанр: інтерактивний хоровий театр. Чи буде це в найближчому часі? – побачимо.

Підкреслимо, що інтернет мистецтво та інтерактивне мистецтво самі по собі є декларацією змін і, одночасно, вони є великим питанням, як в галузі музичної психології (в категоріях мислення, вплив, діалог, взаємодія тощо), так і в галузі самої хорової творчості (як «організованому виді виявлення співацької інтонаційно-художньої діяльності гурту людей, що спрямована на створення духовних цінностей») (визначення наше – Є.Бондар¹⁹). На даний момент нам пропонується концертне дійство, яке локалізується в часі, і не в просторі концертної зали, не «в моменті присутності», але в інтернет-просторі із необмеженим доступом як в часі так і в кількості повторів. Чи змінюється зараз хорова творчість кардинально? – І так, і ні. Пояснимо: поки що будь-який існуючий дистанційний формат не охоплює всі впливи живого творчого спілкування і сумнівним виглядає можливість такої заміни, але безумовно екранний простір надає нові можливості. Чи буде це нове явище, тепер вже інтернет, або інакше – віртуальної культури, саме хоровим мистецтвом? – Поки не ясно.

Повернемось до творчої постаті диригента-хормейстера. Якщо побудувати всі компоненти, які створюють музику, в ієрархічному

¹⁹ Бондар Є. Сучасна хорова творчість: інтонаційно-експресивний вимір: монографія. Одеса: Астропринт, 2018. С. 13.

порядку, то на початку слід поставити енергію, енергетичний потік, який роблять «зримим» виконавці. Це відбувається за рахунок багатьох складових: за допомогою інтонованого звуку, концепційних сценічних рішень, виконавської волі в моменті часу тощо. Формують цей енергетичний потік, безперечно, виконавці, і в хоровому мистецтві провідна роль належить насамперед диригенту – лідеру, який визначає всю стратегію буття творчого колективу. Але цей енергетичний потік не є «тумблером», що вмикається лише під час виступу. Скоріше це постійна складова певної особистості, але ця особистість може обирати свій стиль керування нею.

Широко відомими є різні класифікації типів диригентів, стилів керівництва хоровим колективом (Б. Яворський, В. Сумарокова, В. Чабанний, Г. Ержемський, В. Живов та ін.). Нам особисто імпонує сутність етики співтворчості хориста та диригента, що суголосна етиці взаємодії артистів та режисера. Творчі завдання при цьому можуть мати два різноспрямовані магістралі: 1) розкрити автора крізь творчість виконавця; 2) представити художньо-виконавський інсайт крізь авторський текст. Ми зараз не будемо занурюватись у з'ясування складових цих напрямків, але зауважимо, що для будь-якого роду співтворчості недостатньо мануальної майстерності диригента чи музичної обдарованості, чи певної кількості репетицій, потрібно не просто сформульоване творче завдання чи визначений напрямок, потрібна «привабливість цього завдання. І чи не найголовніше – потрібна привабливість самої особистості лідера..., якщо хочете, його чарівливість...»²⁰.

Сучасні професійні виклики і вимагають від хормейстера саме цієї «привабливої» і «довгої думки» і, звісно, всебічної оснащеності – вміння працювати як зі старовинною музикою, так і з надекспресивними авторськими текстами, здатності вибудовувати концерти капельного зразка та хорові шоу-концерти, майстерності у володінні суто вокально-хоровою технологією, здатністю мислити як сценою, так і будь-яким іншим публічним простором. Останній період продиктував нові, так скажемо, «умови гри» і митці, здебільшого, відгукнулись розширенням своєї творчої палітри. Іншою мовою, глибокі професійні знання стають фундаментом розвитку творчої діяльності в ситуації невизначеності за умови прийняття, а не заперечення нової творчої реальності чи нового мистецького запиту.

²⁰ Доклідніше тут: Бондар Є.М. Художньо-стильовий синтез як феномен сучасної хорової творчості : монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 388 с.

В хоровій культурі останніх років все більшого значення набував комплексний синтез-підхід, зокрема художньо-стильовий синтез як феномен сучасної хорової творчості. У кожному конкретному акті творення і в його результаті – мистецькому явищі – цей синтез може бути несподіваним і давати іноді непрогнозовані результати, відображені в слухачському сприйнятті. Здається, що якраз за рахунок цього з'являються і розвиваються нескінченні можливості сучасної творчої ситуації. Власне, все, що зараз відбувається в хоровій творчості демонструє синтез-підхід, або синтез-стиль.

Яким чином відбувається народження ідеї створення, наприклад, «хорового проєкту»?

У художньому процесі, узагальнюючи, можна виокремити етапи попереднього задуму-ідеї, конструктивної розробки способів втілення, аналіз можливостей, вибір засобів і т.ін., та остаточного оформлення завершеного твору – презентація. І якщо процес творення мистецтва включає цю кількість етапів, котрі поступово приводять нас від задуму-ідеї до конкретизації засобів виразності цього виду мистецтва і, зрештою, до ібільш-менш прогнозованого результату, то процес творення синтез-творів буде вимагати вміння усвідомлювати і деталізувати весь обсяг як організаційних, так і виконавсько-виразних засобів, тобто створювати «ряди відповідностей» всіх складових. При цьому характеристики цих «рядів» можуть варіюватися в залежності від опорної або додаткової функції кожного з них в кожній конкретній презентації твору. На наш погляд, сучасному митцю важливо усвідомлювати, що навіть на базі хорового (від початку) авторського тексту можливими постають прочитання, де «опорне» і «додаткове» можуть змінювати свої акценти. Саме тому, ми сьогодні бачимо палітру живих концертів на рівні із віртуальними хорами, хоровими кліпами і проєктами, які змінили свій статус «додаткової» жанрової діяльності хорів на, іноді, єдину можливу – віртуальну, що дає змогу залишатися в мистецькому просторі і, водночас, на фізичному рівні, знаходитись в безпеці. В статті Н. Перегончук зустрічаємо цікаве зауваження з посиланням на Ю. М. Лотмана: аналізуючи тезис про переживання складних чи негативних емоцій автор зазначає, що саме «вивід своєї поведінки за рамки моделі, акцент на несуттєвому, стає однією з основних умов виживання і перемоги, а здатність до

конструктивної активності в умовах невизначеності допомагає їй /людині/ вижити»²¹.

Хотілося б звернути окрему увагу на українську хорову творчість від початку війни. З одного боку, війна максимально унеможливила традиційну хорову творчість як масове зібрання співаків. З іншого боку, саме хорове мистецтво володіє інструментом для максимальної консолідації людей. І ця властивість хорового мистецтва, безумовно за участі творчих лідерів, виступила на перший план.

Зробимо стислий огляд хорових подій перших місяців війни. Вже 28 лютого на платформі youtube та у соціальній мережі фейсбук був оприлюднений віртуальний хоровий проєкт – *Державний гімн України – за участі часткового складу студентського хору ОНМА імені А.В. Нежданової. Автор ідеї, зведення та монтаж – студент нашої кафедри А. Журавель. За 3-4 дні студент-хормейстер об'єднав таких само студентів-хормейстерів і вони, часто знаходячись у підвалах, під бомбардуванням зробили свої записи. Це не був чітко і давно спланований крок, це була відповідь творчої особистості на руйнування всіх констант нашого образу світу.*

Далі ми бачимо наростання цієї хвилі: створюються віртуальні проєкти, хорові кліпи та концертні відео-роботи, в яких ми вже можемо простежити певну типологію:

1) за участю представників одного хорового колективу. Наприклад 18 березня було оприлюднено хоровий кліп «Зродились ми великої години» Муніципального камерного хору «Галицькі Передзвони» (м. Львів, керівник Ігор Дем'янець); а за місяць – 18 квітня – Камерний хор «Aeternum» (м. Одеса, Керівник – Катерина Овчарук.) оприлюднив свою відео-роботу: «Ukrainian prayer» Дж. Раттера.

19 квітня – побачив світ хоровий кліп камерного хору Львівської опери під орудою Вадима Яценка «Молитва до пресвятої Богородиці» на вшанування пам'яті всіх невинних жертв війни та на світлу пам'ять композиторки Г. Гаврилець; а 26 травня – ми побачили відео-виступ 'Скарби' (муз І Марченко, сл Олени О'Лір) Академічного камерного хору Хрещатик під орудою Павла Струця (Київ);

2) за участю представників одного регіону. Наприклад, 9 березня у виконанні артистів хору, солістів Львівської національної опери та

²¹ Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. Scientific Journal «ScienceRise» № 3/1(20)2016. С. 41.

виконавців із інших львівських хорових колективів під орудою Вадима Яценка в режисурі Василя Вовкуна. було презентовано відео-проект: один із найдавніших гімнів «З нами Бог, розумійте, народи!» на підтримку українських воїнів сучасності; а 20 червня камерний хор "Унісон" і камерний хор ім.Вербицького у супроводі народного оркестру м. Стрия представили відео-виступ «Благослови нас, Отче» – концерт присвячений військовим Стрийщини;

3) проекти всеукраїнського масштабу – як приклад вкажемо проект «Об'єднаний український хор» Юлії Левченко (м. Кропивницький), який 22 березня представив віртуальний хор «Живи Україно» (муз. М. Гайворонського, вірші О. Олесь), а 19 квітня – «Вставай Україно» (муз. М. Волинського на вірші Д. Павличка); таким є мистецький проект «Віртуальний хор в Україні», організатори якого випустили декілька робіт ще до початку війни, а за останній період здійснили такі записи як М. Лисенко «Молитва за Україну» та укр. Нар. пісня в обр. І. Бідака «Не сходило вранці сонечко»²² (засновник проекту – Олена Слободинська)

4) проекти міжнародної консолідуючої сили. Для прикладу: таким став Проект інтернаціонального віртуального хору за участю студентів кафедри хорового диригування ОНМА імені А. В. Нежданової, а також більше 70 людей з усіх куточків України, а також Латвії, Молдови, Канади, Франції, Німеччини, Польщі, Литви, Естонії, Колумбії, Італії, Іспанії, Угорщини та США. Було здійснено запис М. Лисенко «Молитва за Україну»²³ та оприлюднено його 07 квітня. Автор ідеї, зведення та монтаж – студент нашої кафедри А. Журавель.

Справжній сплеск віртуальних хорів та хорових відеокліпів припав на галузь дитячої хорової творчості. Мабуть, важко буде знайти в Україні дитячий хоровий колектив, який не здійснив хоча б одну таку роботу.

Окремо розвиваються нові види концертної діяльності. Відбуваються:

– записи відео-концертів. Такі роботи, наприклад, представили мистецькі школи, змонтувавши окремі відео-записи виступів;

²² Не сходило вранці сонечко – Віртуальний хор URL: https://www.youtube.com/watch?v=0cx-FgZbl_w дата доступу (28.12.2023)

²³ Молитва за Україну – Інтернаціональний хор миру. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N13ZVmaRou8> (дата доступу 28.12.2023).

– трансляції онлайн-концертів – часто в соціальних мережах ми можемо побачити афіші і оголошення, які запрошують нас приєднатися до перегляду прямої трансляції чи прем'єри;

– презентації віртуальних концертів, де складається не тільки ілюзія присутності, але за комплексним впливом може простежуватись вихід на рівень фільму-концерту. Наприклад, 1 червня кафедра хорового диригування Одеської національної музичної академії ім. А.В. Нежданової презентували віртуальний хоровий концерт «Ми діти твої, Україно!», до участі в якому запросили хорові колективи під орудою студентів і випускників кафедри із творами, які були записані в різних жанрах (віртуальний хор, хоровий кліп, традиційний відеозапис виступу) під час війни та долучили конферанс, тематичні розповіді, художнє слово, поезію;

– заявляють про себе інші концептуальні мистецькі проекти. Наприклад таким є *Великодній мистецький проєкт “Ми є!” під орудою Олександра Тарасенка. 24 квітня 2022 г. відбулась прем'єра проєкту за участі евакуйованих хорових співаків з Києва, Дніпра, Одеси, Кривого Рогу, а також за участі музикантів та поетів з м. Рівного.*

ВИСНОВКИ

До загальновідомої діяльнісної типології хорових диригентів – раціоналістичний, емоційний, інтелектуальний, до нових (визначених в тому числі і нами) типів – аналітичний (герменевтичний), театральньо-ігровий (перформансовий), антрепризний (проєктний); можна додавати новітні: медійно-режисерський (іншою мовою, який володіє кліповим мисленням та здатністю працювати в цьому напрямку), кризово-креативний (здатний ефективно працювати в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, в умовах браку інформації та людського ресурсу, виявляти стійкість до впливу фактора невизначеності як зовнішнього, так і внутрішнього середовища). Крім того, події останніх років дали імпульс феномену, коли автором та керівником проєкту стає не обраний або призначений диригент-хормейстер, а творчий лідер, здатний зацікавити проєктом, володіючий баченням кінцевого продукту і його призначенням в медіа-просторі, маючий професійні хорові та технічні можливості та вміння.

В 2015 році – світ побачила книга Ітая Талгема, про стилі лідерства 6 найбільш значущих диригентів ХХ ст., про 6 підходів як суміщати контроль і творчу свободу, із знаковою назвою «The Ignorant Maestro» – в перекладі «Маестро не знаючий» або простіше

і в прямому перекладі «Маестро-невіглас». В цій роботі, де до речі представлено аналіз диригентсько-лідерського стилю Рікардо Муті, Артуро Тосканіні, Ріхарда Штрауса, Герберта фон Караяна, Карлоса Клайбера та Леонарда Бернстайна, автор, спираючись на ексцентричну теорію французького педагога 18–19 ст. Жана-Жозефа Жакото («Невіглас може навчити іншого невігласа тому, чого не знає сам»), наголошує на важливості для сучасного маестро *свідомого бажання залишатися не знаючим*, не знати готових відповідей і не намагатись їх передбачити чи нав'язати рішення²⁴. Це не та ситуація, коли диригент не знає чого він хоче, ні. Це свідоме бажання допомогти всім учасникам творчого процесу проявити ті якості, бачення і т.д., які він сам – диригент, можливо не знає і не може очікувати від своїх виконавців. За думкою Жакото вчитель передає своїм учням не знання, але заохочує учнів давати власну інтерпретацію власних відкриттів, тобто забезпечує лише процес навчання, а не результат. Створення або попадання в будь-яку творчу платформу з перемінною «не знання», як це не дивно прозвучить, вимагає від лідера глибокі знання і значний попередній професійний досвід. Підкреслюємо, за Ітаєм Талгамом це має бути свідомий вибір «не знання», якщо так можна сказати свідоме «обнулення» відомих шляхів вирішення творчої ситуації. Тоді перебування в ситуації невизначеності помножене на вибір лідерського свідомого «не знання» і розуміння інструментів його дії може надати неочікуваний і непередбачуваний донині результат. І нам видається, що саме зараз ми перебуваємо в гирлі цього вулкану.

Тобто складні ситуації, виклики, або як їх називають психологи «ситуації невизначеності», окрім неприємних емоцій, містять в собі важливий потенціал для творчої людини, якою без сумніву є диригент-хормейстер, за умови можливості відчутти притаманні цій ситуації позитивні можливості.

То можливо «порядок через хаос», сенситивність до зовнішніх подій і увага до їх образів у внутрішньому світі людини, вибір «не знання» як відправної точки та перетворення ситуації невизначеності в поле творчих можливостей, стирання будь-яких кордонів в процесі об'єднання учасників творчого процесу, організація умов для переходу в новий контекст самоорганізації і саморозвитку і є надзавданнями сучасного диригента-хормейстера, що, власне і

²⁴ TALGAM I THE IGNORANT MAESTRO: HOW GREAT LEADERS INSPIRE UNPREDICTABLE BRILLIANCE. PENGUIN GROUP. P. 29.

виводить його на межу між професійною традицією та художніми інсайтами, і робить відкритим до нових форм творчого спілкування.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячено розгляду актуальних тенденцій сучасного мистецького простору в контексті хорової творчості, її трансформаційних явищ. В роботі вирішуються наступні завдання: з'ясовуються підходи до концепції про сучасну хорову творчість як специфічну сферу художнього музичного мислення, яка щільно пов'язана із подієвою ситуацією в Україні і світі; окреслюється творчий діапазон сучасної хорової творчості, та виявляються параметри дослідження цього явища; визначаються передумови розуміння змін, які відбуваються на рівні виконавської сфери, окреслюється коло новітніх жанрів хорового музикування; досліджуються художньо-інформаційні потоки, визначаються нові хорознавчі підходи до аналізу творчої постаті диригента-хормейстера.

В дослідженні акцентується значення поняття про «ситуацію невизначеності», «не знання» як відправної категорії в розумінні сучасного мистецького простору. Відзначаються концептуальні зміни у функціях всіх учасників творчого процесу. Наголошується, що діяльність сучасного хорового диригента знаходиться в зоні перетину професійних надбань минулого, мистецьких рефлексій та експериментів теперішнього та відкрита до творчого діалогу в майбутньому. Підкреслюється, що часовий простір хорового мистецтва, з одного боку, ущільнився до звучання і творення тут і зараз, а з іншого – розкрився, огортаючи століття творчої практики і пропонуючи надзвичайно широкий діапазон для виявлення творчої енергії митця.

Література

1. EMDR: In search of a rationale. The EMDR Practitioner.
2. EMDR: In search of a rationale. The EMDR Practitioner.
3. EMDR: In search of a rationale. The EMDR Practitioner.
4. Lushyn, P., & Borrelli, S. ([2003]). Rediscovery of
5. Lushyn, P., & Borrelli, S. ([2003]). Rediscovery of
6. Lushyn, P., & Borrelli, S. ([2003]). Rediscovery of
7. Lushyn, P., & Borrelli, S. ([2003]). Rediscovery of EMDR: In search of a rationale. The EMDR Practitioner. URL: <http://www.emdr-practitioner.net> on 12.27.2008.

8. Talgam I . The Ignorant Maestro: How Great Leaders Inspire Unpredictable Brilliance. Penguin Group, 2015. 240 p.

9. Бондар Є.М. Сучасна хорова творчість: інтонаційно-експресивний вимір : монографія. Одеса, Астропринт, 2018. 196 с.

10. Бондар Є.М. Художньо-стильовий синтез як феномен сучасної хорової творчості : монографія. Одеса: Астропринт, 2019. 388 с.

11. Гусєв А. І. Толерантність до невизначеності як чинник розвитку ідентичності особистості : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.07 / Гусєв Андрій Ігорович. – К., 2009. – 233 с.

12. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.

13. Перегончук Н.В. Ситуація невизначеності перехідного періоду розвитку суспільства як психологічна умова формування професійної компетентності майбутнього психолога. *Scientific Journal «ScienceRise»* № 3/1(20)2016. С. 41–45.

14. Хілько С.О. Сутність і типи ситуацій невизначеності у професійній діяльності психологів URL: : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v1/i45/27.pdf>

15. Musica sacra Ukraina : Онлайн презентація запису українських партесів URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ohCg23np9eU> (дата доступу 28.12.2023).

16. Arne Melnas «Aglepta» – «Solo musica» (Odesa)ю URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8nBAalaGgfE> (Дата доступу 28.12.2023).

17. Л. Дичко – опера «Різдвяне дійство». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Z4w31vozCio> (Дата доступу 28.12.2023).

18. Karlheinz Stockhausen Unsichtbare Chöre . URL: <https://www.youtube.com/watch?v=LpGZMPDpkME> (Дата доступу 28.12.2023).

19. Janet Cardiff and ther Forty Part Motet. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=38ORiaia9r8> (Дата доступу 28.12.2023).

20. Орея Kyrie URL : <https://www.youtube.com/watch?v=uEGQkHl6FtE> (дата доступу 28.12.2023).

21. Honda Civic URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ke9XrrsU4WU> (дата доступу 28.12.2023).

22. The swingle singers musica video Piazzola «Libertango» URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-uiG5jJavTU> (дата доступу 28.12.2023).

23. Не сходило вранці сонечко – Віртуальний хор URL: https://www.youtube.com/watch?v=0cx-FgZbl_w дата доступу (28.12.2023).

24. Молитва за Україну – Інтернаціональний хор миру. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N13ZVmaRou8> (дата доступу 28.12.2023).

Information about the author:

Bondar Ievgeniia Mykolaivna,

Doctor of Art, Professor, Honored Artist of Ukraine,
Head of the Department of Choral Conducting
The Odessa National A. V. Nezhdanova Academy of Music
63, Novoselskogo str., Odesa, 65023, Ukraine